

Ірина Олександрівна Савченко,
завідувач сектору Сумського відділення
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Мін'юсту України,
м. Суми, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0640-1473>,
e-mail: svhndise@ukr.net

Світлана Леонідівна Бабич,
старший судовий експерт Сумського відділення
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Мін'юсту України,
м. Суми, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0640-1473>,
e-mail: svhndise@ukr.net

Деякі проблемні питання психологічної експертизи у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди

Iryna Savchenko, Svetlana Babych
Some Problematic Issues of Forensic Psychology Analysis
in Cases of Claims for Moral Harm

Анотація. Розглянуто основні аспекти проведення судової психологічної експертизи у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди на прикладі практичної роботи експертів-психологів. Придільно увагу уніфікації юридичних підстав врегулювання питань відшкодування моральної шкоди та науково-методологічного підходу визначення розміру завданої моральної шкоди.

Ключові слова: судово-психологічна експертиза, моральна шкода, психічні страждання особи, визначення розміру моральної шкоди.

Abstract. Main aspects of conducting forensic psychology analysis in cases of claims for moral harm compensation on the example of practical work of forensic psychologist are considered. Attention is paid to unification of legal grounds for settling the issues of compensation for moral harm and scientific and methodological approach to determining amount of moral harm.

Keywords: forensic psychology analysis, moral harm, mental personal suffering, amount determination of moral damage.

На сучасному етапі розвитку України як незалежної європейської держави існує усталена тенденція до демократизації суспільства та всіх його інститутів. Це означає створення таких умов і засобів, за яких сама можливість порушення прав була б зведена до мінімуму, а у разі, коли таке порушення допущено, можна було б швидко і в повному обсязі ліквідувати його наслідки [1]. Відшкодування моральної шкоди — один із найактуальніших інститутів сучасної правової науки. На думку В. П. Паліюка,

відшкодування моральної (немайнової) шкоди є одним із найбільш повноцінних способів захисту, що використовується для відновлення порушеного права. При стягненні цього виду шкоди фактично збігається спосіб захисту і відповідальності [2]. Належне забезпечення захисту прав і свобод людини неможливе поза зв'язку з його психічною сутністю як індивідуума й члена цивільного суспільства. Такий гуманістичний підхід є визначальним і розповсюджується на увесь процес судочинства. Не є виключенням судова психологічна експертиза у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди.

Оскільки причинний зв'язок між наявними моральними стражданнями особи та протиправною поведінкою не є наперед встановленим фактом, презумпція наявності моральної шкоди, завданої конкретною протиправною поведінкою, підлягає доказуванню. Обґрунтуванню підлягає також визначення розміру відшкодування моральної шкоди.

Головним інструментом для захисту права на компенсацію моральної (немайнової) шкоди є судовий захист. Саме тому доволі важливим є юридично розвинутий процес реалізації не тільки права на компенсацію моральної шкоди, але й сам механізм установлення наявності (відсутності) моральної шкоди, а також визначення її грошового еквіваленту. Як свідчить практика у справах про відшкодування моральної шкоди найбільші колізії виникають у частині визначення розміру її компенсації. На законодавчому рівні однозначний підхід дотепер не розроблено. Сьогодні понад тридцять видів нормативних актів нашої держави частково регулюють питання відшкодування моральної шкоди, проте вони не дають змогу уніфіковано розрахувати розмір моральної шкоди. Тому слушною є думка фахівців, що на сьогодні поняття моральної (немайнової) шкоди розкривається на рівні законів та інших нормативно-правових актів, науковцями та судовою практикою [2, с. 56].

Судова психологічна експертиза у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди у сучасному судовому процесі, з одного боку, є доволі затребуваною, оскільки вона дає змогу швидко, максимально ефективно та науково-обґрунтовано розв'язати позначені вище юридичні труднощі (зокрема, надати суду під час визначення грошового еквіваленту душевних

і/або фізичних страждань низку чинників, що мають винятково психологічну основу (серед них глибина, інтенсивність та тривалість психічних страждань, прогностична можливість відновлення відчуття благополуччя особи) внаслідок порушення її прав і свобод та ін.), з іншого — викликає багато питань відносно можливостей судової психологічної експертизи, меж компетенції, особливостей призначення, єдиного методологічного підходу, що підсилює дискусійні імперативи в обговоренні висновків експертів за результатами проведення судової психологічної експертизи в суспільстві взагалі та під час оцінювання висновку експерта як окремого доказу у справі в суді зокрема.

У вітчизняній практиці запроваджено методику психологічного дослідження у справах щодо завдання моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди (реєстраційний код 14.1.75) [3], методологічний підхід якої спрямовано на дослідження соціально-психологічних аспектів феномену морального страждання, урахування індивідуальні особливості людини, її актуальний стан, динаміку її особистісних і емоційних проявів під впливом виниклих юридичних обставин, пов'язаних з цим стражданням і переживанням, а також передбачає впорядкування особливих обставин, які є актуальними для життєвої ситуації людини, тобто є психологічно значущими для неї, та враховує узагальнену класифікацію ситуацій, що стають підставою відповідальності за завдану моральну шкоду [4], яка дає змогу ефективно вирішувати завдання судової психологічної експертизи цього предметного виду. Тим не менш, судові експерти-психологи, керуючись закріпленим у чинному законодавстві положенням стосовно того, що визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик (методів дослідження)) належить до компетенції експерта [5], обирають інші підходи. Станом на сьогодні існує кілька науково-методичних розробок фахівців у галузі судової психологічної експертизи з питань завдання моральної шкоди (Ф. С. Сафуанов, О. М. Ерделевський, В. В. Нагаєв, Т. В. Сахнова, Н. В. Алікіна, А. В. Чуманов, А. Н. Цветкова, В. П. Паліюк та ін.), що призводить до певної еклектичності досліджень, непослідовності та неуніфікованості дій експерта, не достатньої аргументованості висновків. Тому залишаються дискусійними питання щодо правомірності застосування експертних методик,

що існують, із визначення орієнтовного розміру відшкодування моральної шкоди особі (позивачу) за психічні (на моральному рівні) страждання, пов'язані з порушенням його прав.

Така різноманітність детермінує відсутність уніфікованого підходу до оцінювання висновку експерта в суді та хибних тлумачень. Аналізуючи практичну діяльність експертів-психологів Сумського відділення (на даний час близько 20% від загальної кількості призначених і проведених судових психологічних експертиз у відділенні виконано у справах про відшкодування моральної шкоди [6]), можна дійти до висновку, що суд нерідко не бере до уваги висновку експерта, аргументуючи своє рішення «виходом експерта за межі розумності» саме у сумі ймовірної рекомендованої моральної (немаймової) шкоди, не долучаючи інших рівнозначних доказів у справі (висновків експертів, які б рекомендували «більш розумну суму відшкодування») або посилаючись на те, що «експерт не надав категоричного висновку і категорично не визначив суму компенсації за завдані психічні (на моральному рівні) страждання позивача», нівелюючи чітко встановлену на законодавчому рівні норму щодо того, що остаточне рішення щодо розміру відшкодування моральної (немаймової) шкоди приймає суд [7].

Доволі часто доводиться стикатися з неналежною та необ'єктивною оцінкою судом висновку експерта-психолога як такого, що базується на безпідставному обвинуваченні експерта у виході за межі своєї компетенції та вирішення питань права. Зокрема, критиці піддають застосування експертами-психологами формули математичного обчислення вірогідного рекомендованого розміру відшкодування моральної (немаймової) шкоди, яку застосовують після повного всебічного психологічного аналізу, тому локалізація всієї методики виключно до формули виступає, на наш погляд, некоректно. Крім того, часто занадто прискіпливо розглядають одну зі складових математичної формули з визначення ймовірної рекомендованої суми моральних (немаймових) страждань, а саме ступеню активності спричинювача шкоди на розвиток та динаміку ситуації, а ніяк не ступінь його провини, встановлення якої є прерогативою судово-слідчих органів; чи застосування експертом-психологом презюмованої моральної шкоди (наприклад, «незаконне притягнення до кримінальної

відповідальності», «незаконне позбавлення волі» у разі отримання позивачем виправдовувального вироку), внаслідок чого суд ставить експерту на вид вихід за межі компетенції, оскільки вважає, що позбавлення волі особи буде незаконним, якщо будуть порушені процесуальні права (наприклад, ув'язнення особи без винесення відповідної постанови чи ухвали).

Такі колізійні питання на рівні інтеграції юридичної науки та судової психологічної методології іноді доповнюються помилковим сприйманням спеціальних психологічних знань як сумнівних (аж до визнання психології псевдонаукою) або надто простих і очевидних (нівелювання до примітивної життєвої психології, коли самі юристи спотворюють один із ключових (за С. М. Потаповим) принципів криміналістичної ідентифікації — недопустимості «метода житейского слечения» [8]). Тому ми вважаємо методика 14.1.75 найбільш обґрунтованою та пристосованою до вимог судочинства України, що підтверджує її успішне використання експертами-психологами ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса».

Перелік джерел посилання

1. Мироненко В. П. Особливості відшкодування моральної шкоди за законодавством України. *Судова апеляція*. 2013. № 1. С. 114—119.
2. Паліюк В. П. Визначення розміру моральної шкоди // Відшкодування моральної шкоди: коментар, законодавство, судова практика / за заг. ред. М. К. Галянтича. Київ, 2013. С. 89.
3. Реєстр методик проведення судових експертиз URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 20.02.2022).
4. Савкіна Т. В., Єгорова Т. М., Сліпець О. О. та ін. Методика психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди. Харків, 2017. 62 с.
5. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендацій з питань підготовки і призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у ред. від 26.12.2012 р. № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 20.02.2022).

6. Архів Сумського відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса».
7. Про внесення змін та доповнень до постанови Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» : постанова Пленуму ВС України від 15.05.2001 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-01#Text> (дата звернення: 20.02.2022).
8. Потапов С. М. Введение в криминалистику. Москва, 1946.